

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.052>

TURKISTONDA IJTIMOIY SOHA OB‘YEKTLARINING VUJUDGA KELISHIDA TEMIR YO‘L TRANSPORTINING TUTGAN O‘RNI (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)

M. Q. Burxanova,

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

e-mail: mashhuraburhanova090@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonda ijtimoiy soha ob‘yektlarining vujudga kelishida temir yo‘l transportining tutgan o‘rni (XIX asr oxiri – XX asr boshlari) xususida ma‘lumotlar o‘rin olgan. Unda asosan, O‘rta Osiyo temir yo‘lining barcha stansiyalar oralig‘idagi masofalar, ularda yo‘lovchilar uchun yaratilgan shart-sharoitlar, tibbiyot muassasalari, pochta, telegraf, kitob do‘konlari va kutubxonalar faoliyati tahlil qilingan. Bundan tashqari, temir yo‘l vazirligi tomonidan asosan, soha xodimlarining bolalari uchun tashkil etilgan o‘quv muassasalarini yaratish loyihasi ishlab chiqilganligi xususidagi ham ma‘lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo temir yo‘li, stansiya, pochta aloqalari, tibbiyot muassasalari, pochta telegraf, kitob do‘konlari, o‘quv muassasalarini, mahalliy aholi, mehnat sharoitlari, qishloq shifoxonasi, savdo-sanoat.

Аннотация. В данной статье содержится информация о роли железнодорожного транспорта в формировании социальной инфраструктуры Туркестана (конец XIX — начало XX веков). В основном анализируются расстояния между всеми станциями Центрально-Азиатской железной дороги, условия, созданные для пассажиров, деятельность медицинских учреждений, почтовых отделений, телеграфных отделений, книжных магазинов и библиотек. Кроме того, представлена информация о разработке Министерством железных дорог проекта по созданию образовательных учреждений, главным образом, для детей работников отрасли.

Ключевые слова: Центральноазиатская железная дорога, вокзал, почтовые службы, медицинские учреждения, почта и телеграф, книжные магазины, учебные заведения, местное население, условия труда, сельская больница, торговля и промышленность.

Annotation. This article explores the role of rail transport in shaping the social infrastructure of Turkestan (late 19th and early 20th centuries). It primarily analyzes the distances between stations on the Central Asian Railway, the conditions created for passengers,

and the activities of medical facilities, post offices, telegraph offices, bookstores, and libraries. It also provides information on the Ministry of Railways' development of a project to create educational institutions, primarily for the children of industry workers.

Key words: Central Asian Railway, railway station, postal services, medical institutions, post office and telegraph, bookstores, educational institutions, local population, working conditions, rural hospital, trade and industry.

Kirish. Ma'lumki, XIX asr oxiri – XX asr boshlari Turkistonda ijtimoiy soha ob'yektlarining vujudga kelishida temir yo'l transportining tutgan o'rni xususida manbalarga asoslanadigan bo'lsak, aynan O'rta Osiyo davlat temir yo'lining Qo'qon deposi tasarrufida kutubxona tashkil etish loyihasi ishlab chiqildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad, xizmatchilarga uncha katta bo'lmagan to'lov evaziga kitoblar va davriy matbuot nashrlaridan foydalanish imkonini berishdan iborat bo'lib, barchaga xos o'z-o'zini rivojlantirish hamda bo'sh vaqtini foydali mutolaa bilan to'ldirish istagini qoniqtirish edi. Bundan tashqari, gazetalarga obuna bo'lish orqali kitobxon o'z vatanining kundalik hayoti, uning manfaatlari, jamiyatning taraqqiyparvar intilishlari, hukumat tadbirlari va bir-biriga ta'sir etuvchi boshqa omillar bilan tanishishni maqsad qilgan edi.

Kutubxona va qiroatxonalar quyidagi mablag'lar hisobidan tashkil topgan edi:

- a) yillik badallar va kitoblardan foydalanish uchun oylik to'lovlar;
- b) kitoblar va pulli xayr-ehsonlar;
- c) yo'l boshqarmasidan kelib tushishi mumkin bo'lgan pullik yordam;
- d) ma'lum muddatdan ortiq ushlab turilgan kitoblar uchun jarimalar.

Temir yo'l deposi kutubxonasidagi kitoblardan foydalanishni istagan xizmatchilar 3 rubl miqdoridagi yillik badalni to'lab, uning a'zolari safiga kirish mumkin edi. Ular maxsus daftarga yozuv qoldirib, kutubxona qo'mitasi u yoki bu nashrni buyurtma qilish huquqiga ega⁶³. Oy davomida davomida kitoblardan foydalanishni istagan xizmatchilar obunachilar deb hisoblangan holda oyiga 30 tiyin to'lagan. Kutubxona fondlaridan foydalanish huquqi uchun to'lov obunachi huzuridagi shnurlangan kitobga kiritilib, kutubxonachi qo'l qo'ygan kvitantsiya berilib, kitoblardan foydalanish huquqi uchun to'langan pul va a'zolik badali qaytarib berilmay, balki shu yerning har bir a'zosiga olingan kitoblarni yozib olish uchun daftarcha va kutubxona nusxasi taqdim etilgan. Har bir a'zo va oyiga to'lovchi o'z abonementi bo'yicha birvarakayiga 2ta kitobni olish huquqiga ega bo'lgan. Qolaversa, kitoblardan foydalanish uchun vaqt joriy yil jurnallarga 7 kun, o'tgan yillardagi jurnallar va kitoblar uchun esa 10 kunga ruxsat berilgan. Belgilangan muddatdan kechiktirilgan har bir kun uchun 5 kopiya pul jarima sifatida undirilgan. Bundan tashqari, 15 kun o'tgandan so'ng qaytarib berilmagan kitoblar yo'qolgan deb hisoblangan.

⁶³ O'zMA. I 19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 4-varaq.

Kutubxonaning ham o'z ichki tartib-qoidalarini mavjud bo'lib, kitoblarga putur yetkazilgan yoki ular yo'qolgan taqdirda, obunachi uning qiymatini to'lashga majbur bo'lgan. Matbuot nashrlaridan bir jildi yo'qolsa, butun boshli nashrning qiymati yo'qotilgan deb hisoblanadi. Kutubxonaga mudirlik qilish Qo'qon deposi shtatidagi xizmatchilardan ko'pchilik ovoz bilan saylangan a'zoga topshirilgan, bunda qandaydir mukofotlash ko'zda tutilmagan. Kutubxonachi vazifasiga qo'mita ma'qul topgan kitoblarga buyurtma berish, ularni obunachilarga berish va qabul qilish, kutubxona hamda qiroatxona katalogi, pul mablag'lari hisob-kitobini olib borish hamda mavjud mulkni saqlash kabilar kirgan.

Kutubxona va qiroatxona faoliyatini nazorat qilish kutubxona a'zolarining umumiy ovozga qo'yish yo'li bilan uch kishidan iborat qo'mitaga topshiriladi⁶⁴. Qo'mita vazifalariga:

- a) kitoblarni tegishli tartibda xarid qilish va hisobotlarni olib borish;
- b) kutubxona va qiroatxona faoliyatini yanada davom ettirilishiga qaratilgan choralarni ishlab chiqish yuklatilgan.

Binobarin, Kuzatuv kengashi a'zolariga ovoz berish har yili 1 noyabrda amalga oshirilgan. Kitob, jurnal va gazetalarni buyurtma qilish faqat ta'qiqlanmagan, Rossiyada rus va chet tillarda e'lon qilingan kitoblar ta'qiqlangan adabiyotlarning umumiy katalogida keltirilmagan bo'lishi shart edi. Bundan tashqari, kutubxonadan foydalanishda kitobxonlarning qiziqishlari inobatga olinib kutubxonada:

- a) ommabop gigienaga bag'ishlangan kitob va jurnallar;
- b) vatan tarixiga oid kitob va jurnallar;
- c) temir yo'llarga oid;
- d) yershunoslik va sayohatlar;
- e) rus yozuvchilarining belletristik asarlari;
- i) oylik jurnallar;
- f) gazetalari;
- j) illyustratsiyalangan nashrlar to'plangan.

Qiroatxonada gazetalari, illyustratsiyalangan davriy jurnallar, temir yo'lga oid barcha nashrlar, Rossiya imperiyasining xaritasi, atlas va globus mavjud bo'lgan. Qiroatxonadan foydalanish bepul bo'lib, u ertalab soat 9:00 dan kechqurun 22:00 gacha faoliyat olib borgan. Kutubxona kitoblar haftasiga ikki martadan belgilangan kunlarda berilgan. Rahbariyatning alohida ruxsati bilan xizmatchilar, ishchilar va ularning oilasi uchun kitobxonlik kechalari uyushtirilishi mumkin⁶⁵.

Yo'nalish xizmati agentlarini tayyorlash uchun mo'ljallangan o'quv kurslari uch yillik qilib belgilangan. O'z mutaxassisligini yanada takomillashtirish maqsadida o'quv muassasasini tamomlaganlar bir yillik amaliy tajribaga yo'naltiriladilar – bu tajriba harakat xizmati va tijorat (kommertsiya) sohalarida olib borilgan.

⁶⁴ O'zMA. 1–19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 5-varaq.

⁶⁵ O'zMA. 1–19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 5-varaqning orqasi.

Ushbu muassasalarning maxsus maqsadini hisobga olgan holda, umumta'lim fanlaridan tashqari, quyidagi ixtisoslashtirilgan fanlar kursga kiritilgan:

1. Xatxushlik (tez yozish, mashinkada yozish va stenografiya),
2. Boshlang'ich chizma va rasm chizish.
3. Tijorat arifmetikasi.
4. Tijorat geografiyasi.
5. Temir yo'l signalizatsiyasi.
6. Texnik ekspluatatsiya va telegraf aloqalari qoidalari.
7. Tijorat ekspluatatsiyasi va temir yo'l huquqi.
8. Vagon xo'jaligi.
9. Tovarshunoslik.
10. Ma'muriyat, temir yo'l qonunchiligi va xo'jaligi,
11. Temir yo'l gigienasi va ilk tibbiy yordam ko'rsatish.
12. Buxgalteriya, stantsiya hisob-kitoblari va hisobot yuritish.
13. Qo'shiq aytish va gimnastika.
14. Amaliy mashg'ulotlar:
15. Telegrafiya, signalizatsiya, telefoniya, tarozilarda mashq qilish.
16. Hisob-kitob ishlari.
17. Yuklarni baholash va hisob-kitob qilish.
18. Tovarshunoslik.
19. Nazariy fanlardan imtihon tayyorgarligi.
20. Ekskursiyalar.

Shuningdek, shaxsiy sharoitlardan kelib chiqib, chet tillarini o'rgatish ham mumkin bo'lib, bunday takliflar Vazirlar kengashi tomonidan ma'qullangan⁶⁶.

Yuqorigi ma'lumotlar albatta, O'rta Osiyo temir yo'li rivojiga o'z ta'sirini o'tkazgan, temir yo'l liniyalarida pochta va telegraflardan foydalanish tizimlari ham yo'lga qo'yilgan. Xususan, Konibodom qishlog'ida pochta-telegraf bo'limi, Andijon va Qo'qon shaharlarida pochta-telegraf bo'limlari ochildi. Bundan tashqari, Rossiya aholisi uchun kitob do'konlari tashkil etilgan. Jumladan: Skobelevda – 1, Qo'qonda – 2, Andijon va Namangan shaharlarida esa jami 3 ta. Mahalliy kitob do'konlarida esa asosan, diniy mazmundagi kitoblar sotilgan. Bunday do'konlar Skobelevda – 2, Marg'ilonda – 8, Qo'qonda – 34, Andijonda – 13, Namanganda – 13, O'shda – 3, Chust shahrida esa 1 tani tashkil etgan⁶⁷. Kutubxonalardan tashqari, bemorlar uchun yotoq o'rinlariga 20 ta tibbiyot muassasasi ham tashkil qilinib, bu 1911-yilga nisbatan 7 taga ko'payganligini ko'rish mumkin. Xususan, Skobelevda 20 o'rinli shahar kasalxonasi va 12 o'rinli ko'z ojizlar vasiyligining ko'z shifoxonasi⁶⁸, Eski Marg'ilonda 15 o'rinli shahar

⁶⁶ Туркестанские ведомости. – 1910 йил 13-март. – №58. – Б. 2.

⁶⁷ Статистический обзор Ферганской области за 1913 годъ. – Скобелев: Типография Ферганского Правления 1916 г. – С. 112.

⁶⁸ Yuqoridagi asar... – С. 125.

kasalxonasi, 10 o'rinli, Qo'qonda 40 o'rinli shahar kasalxonasi, 15 o'rinli mahalliy ayollar va bolalar shifoxonasi, 21 o'rinli temir yo'l tez tibbiy yordam bo'limi, shuningdek, 10 o'rinli shifokorlar Norvillo va Ko'chxoyevlarning birinchi xususiy shifoxonasi, O'shda 15 o'rinli shahar kasalxonasi, Namanganda 30 o'rinli shahar kasalxonasi, 10 o'rinli mahalliy ayollar hamda bolalar shifoxonasi, Chustda 5 o'rinli shahar qabulxonalari qurilgan.

Skobelev (Farg'ona) tumanida esa shahar qabulxonasi 5 o'rinli, Shahrixon qishloq shifoxonasi 5 o'rinli, Chimion qishloq shifoxonasi esa 6 o'rinli bo'lib, ular 1913 yil dekabrda ochilgan. Namangada esa Chustda 5 o'rinli shahar qabulxonasi, Skobelev tumanida 6 o'rinli, Shahrixon qishloq kasalxonasi (1913-yil dekabrda ochilgan), Fedchenko stansiyasidagi savdo-sanoat shirkati qoshidagi Andreyevskiy maskani – 4 o'rinli, Namangan tumanidagi Zarkent qishloq davolash maskani 6 o'rinli bo'lib, 1913-yil noyabrda ochilgan. Bunday tibbiyot muassasalarining barchasida amaliyot uchun ambulatoriyalar mavjud edi. Viloyatda jami 16 ta qishloq kasalxonasi bo'lib, ularning har biri 6–10 o'rinli, shundan 13 tasi faqat tibbiy yordam bilan ta'minlangan⁶⁹. Bu esa Turkistonda ijtimoiy soha ob'yektlarining vujudga kelishida temir yo'l transportining tutgan o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

Turkistonda ijtimoiy soha obyektlarining vujudga kelishida temir yo'l transporti muhim omillardan biri bo'ldi. Temir yo'llar qurilishi natijasida shahar va qishloqlar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanib, aholi punktlari jadal rivojlandi. Temir yo'l bekatlari atrofida maktablar, shifoxonalar, pochta va telegraf bo'limlari, turar joylar, savdo markazlari hamda boshqa ijtimoiy infratuzilma ob'yektlari barpo etildi. Shuningdek, temir yo'l transporti aholining harakatchanligini oshirib, ta'lim, tibbiyot va madaniy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. Bu esa Turkistonda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishi va yangi ijtimoiy muhitning shakllanishiga xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, temir yo'l transporti nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, shu bilan birga Turkistonda ijtimoiy soha ob'yektlarining paydo bo'lishi va rivojlanishiga ham kuchli turtki bergan muhim infratuzilma vazifasini o'tagan. Shu bilan birga, bunday ijobiy o'zgarishlar mustamlakachilik davrida amalga oshirilganligi sababli uning rivojlanishi ko'pincha imperiya manfaatlariga xizmat qilgan bo'lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda mintaqaning ijtimoiy va hududiy taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zMA. I 19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 4-varaq.
2. O'zMA. 1–19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 5-varaq.
3. O'zMA. 1–19-fond, 1-ro'yxat, 7872-ish, 5-varaqning orqasi.
4. Туркестанские ведомости. – 1910 йил 13-март. – №58. – Б. 2.
5. Статистический обзор Ферганской области за 1913 годъ. – Скобелевъ: Типография Ферганского правления 1916 г. – С. 112.

⁶⁹ Статистический обзор Ферганской области за 1913 годъ... – С. 126.

6. Yuqoridagi asar... – С. 125.

7. Статистический обзор Ферганской области за 1913 годъ... – С. 126.